

3. Павлова М.А. Частное коллекционирование в России XVIII – нач. XX в. (историко-культурный аспект) / М.А. Павлова // Вестник КГУ. – Кострома, 2017. – Число 4. – С. 31–35.

4. Оружие из дворянских усадеб В.С. Храповецкого, Воронцовых – Дашковых, Трегубовых в собрании Владимиро-Суздальского музея-заповедника: [каталог] / Сост. Петрова Е.П. – Владимир, 2011. – 64 с.

5. Нестуля О.О. Широ закоханий в історію / О.О. Нестуля. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://repres.poltava.ws/statti/reab_ist/istoriu.htm

6. Николаев В.Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея: воспоминания / В.Ф. Николаев / ПКМ; [под ред. Супруненко А.Б.]. – Полтава, 1991. – 45 с.

7. Скрипченко Н. Диканський маєток Кочубеїв (II половина XVII – початок XIX ст.) / Н. Скрипченко // Вісник Київського Національного ун-ту імені Тараса Шевченка. – К., 2013. – Число 4. – С. 58–61.

8. Кішик В.В. Кочубеї з Диканьки — колекціонери, нумізмати, археологи / Кішик В.В. // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 1998. – № 1–2 (3–4). – С. 138–142.

9. Місостов Т. До питання розвитку Полтавського краєзнавчого музею у першій чверті XX ст. / Т. Місостов // Краєзнавство. – К., 2001. – Число 1–4. – С. 42–43.

10. Шокарев Ю. Оружейные мастера России XVII–XVIII веков / Ю. Шокарев // Оружие. – М., 2009. – № 145. – С. 44–46.

11. Інвентарна книга Полтавського державного музею № 19 (розпочата у 1939 р.). – 588 с.

12. Опис зброї, реєстрованої з м. Уфі. Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею // Робочий архів науково-дослідного відділу фондів ПКМВК. – 44 арк.

13. Маркевич В.Е. Ручное огнестрельное оружие / В.Е. Маркевич. – СПб.: ООО «Изд-во «Полигон», 2005. – 496 с.

14. Білокінь С. Приватні колекції України / С. Білокінь. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: s-bilokin.name/Personalia/Potocky/Biography/PrivateCollections.html.

15. Кончин Е. Кто спас кочубеевские сокровища? / Е. Кончин // Вокруг света. – М., 1985. – № 10. – С. 20–22.

Кондратенко Т.К., Кондратенко Н.Г. Оружейные сокровища Кочубеев

Статья посвящена вопросам частного коллекционирования оружия на территории исторической Полтавщины до начала XX в. Особое внимание уделено оружейному собранию известной дворянской семьи Кочубеев из Диканьки.

Ключевые слова: коллекция, оружие, Кочубей, Диканька, Полтавский краеведческий музей имени Василия Кричевского.

Kondratenko T.K., Kondratenko N.H. Weapon treasures of the Kochubeis

The article is dedicated to questions of private weapon collecting at the territory of historic Poltava Region till the early 20th century. Special attention is paid to weapon gathering of the famous aristocratic the Kochubeis family from Dykanka.

Key words: collection, weapon, Kochubei, Dykanka, the Vasyly Krychevsky Poltava Local Lore Museum.

31.01.2019 р.

УДК 069.51:75.044

О.С. Сулима

НАРОДНА КАРТИНА «КОЗАК МАМАЙ»: ВТРАЧЕНА МУЗЕЙНА ЦІННІСТЬ

У статті представлена історія формування колекції народних картин типу «Козак Мамай» у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського та дослідження її долі у роки Другої світової війни.

Ключові слова: народна картина, козак Мамай, культурна цінність, Друга світова війна.

У мальовничому куточку історичного середмістя Полтави височіє монументальна споруда – будинок Полтавського губернського земства, у якому нині розташований Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. Переживши за більш ніж століття різні перипетії – революції, війни, грабунки, пожежі, реорганізації та перейменування – заклад ні на мить не припиняв активної роботи зі збиральництва, систематизації та каталогізації музейних фондів.

Актуальною залишається потреба вивчення етапів та шляхів формування музейних збірок, особливо тих, що втрачені за певних соціально-економічних чи політичних обставин. Для цього важливо проаналізувати результати збиральницької роботи попередніх поколінь музейників, вивчити збережену фондово-облікову документацію та порівняти її із сучасною. Це вирішує ряд наукових та практичних завдань: з одного боку, доповнює знання про формування фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського у різні періоди його діяльності; з другого – допомагає встановити якісні та кількісні втрати культурних цінностей у роки Другої світової війни.

Народна картина, що зображує козака з бандурою, який сидить у характерній «східній» позі, привертала увагу дослідників із середини XIX ст. і продовжує викликати жвавий інтерес сучасних істориків, мистецтвознавців та літературознавців. Найбільш ґрунтовні студії опублікували: К. Шероцький, Д. Щербаківський, П. Жолтовський, П. Білецький, О. Найден, Т. Марченко-Пошивайло, С. Бушак та ін.

Мета статті – спираючись на наявну фондово-облікову документацію, охарактеризувати збірку народної картини «Козак Мамай», що зберігалася у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (далі ПКМВК) до 1940 р.

До трагічних подій 1941–1943 рр., що призвели до змін зовнішнього вигляду Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, знищення експозиції та значного скорочення його колекції, у фондах закладу зберігалося 11 народних картин типу «Козак Мамай» [1].

У наявній довоєнній фондово-обліковій документації не міститься точних дат знаходження кожного музейного предмета [2]. Однак, можемо припустити, що першими зображеннями «Козака Мамає» у збірці При-

Лл. 1. Куточок експозиції відділу українського мистецтва, де експонувалися народні картини «Козак Мамай». м. Полтава. 1920-ті рр. Нз 680

родничо-історичного музею Полтавського губернського земства стали 4 полотна, які у 1906 р. разом з іншими предметами надійшли з Лубенського музею К.М. Скаржинської (1852–1932) [3, с. 1]. Ймовірно, саме про них йдеться у музейному звіті за 1909 р.: «Історичний відділ не багатий за кількістю предметів; більша частина з них відносяться до XVIII ст. тут є... кілька дуже гарних варіантів відомої картини «Козак Мамай»...» [4, с. 1].

У «Каталозі зібрання археологічних та історичних старожитностей К.М. Скаржинської» знаходимо відомості, що раритети були знайдені на Полтавщині. Дві картини під номерами 1127 та 1128 були куплені у хорольського козака Р. Покасовки (Покосовського), одна – у жителя міста Лубен (№ 1125) [5, арк. 92–93].

Дослідник зібрання старожитностей К.М. Скаржинської К.Ю. Рахно за сукупністю ознак датував картини типу «Козак Мамай» кін. XVIII – поч. XIX ст. [6, с. 19]. Ці народні парсуни містять різночасові нашарування. Наприклад, віршовані тексти новіші за саме зображення і запозичені з бурсацького вертепу XVIII ст. Однак, зустрічаються і деталі, характерні для більш раннього часу – форми зброї (лук, стріли) та бандури.

У 1912 р. предмети, передані К.М. Скаржинською, були записані до загальних інвентарних книг, що велися у му-

зеї з 1909 р. Варіанти зображень «Козаків Мамаїв» з Круглицької колекції були занесені під новими номерами до Каталогу історико-етнографічного відділу. Загалом у трьох частинах цього каталогу містяться відомості про 11 народних картин типу «Козак Мамай» [2].

Наступне поповнення зібрання «Мамаїв» відбулося майже через десятиліття. Із метою збирання матеріалів, які б у повній мірі могли представити різні сторони місцевого життя, співробітники закладу здійснювали спеціальні «екскурсії» Полтавщиною. З 1906 р., зарахований до штату Полтавського музею на посаду хранителя, К.В. Мощенко (1876–1963) майже щороку робив виїзди до різних повітів Полтавської губернії, придбаваючи «речі зникаючої місцевої старовини», збираючи «багаті колекції художніх творів місцевого давнього мистецтва» [7, с. 3].

У 1914 р. Кость Васильович за 15 рублів придбав у Полтаві черговий варіант картини «Козак Мамай», незважаючи на те, що «війна й революція припинили систематичні щорічні подорожі по Полтавщині» [2, с. 318]. Навпаки, ці історичні потрясіння, за спогадами завідувача етнографічного відділу, «буквально женуть нас на нові екскурсії, щоб збирати, або, бодай, зафіксувати в фотографіях, рисунках, пам'ятки мистецтва, історії і побуту українського, що зникають на наших очах» [8, с. 81]. У наступному

1915 р. він здобув для музею два народні малюнки досліджуваної тематики. Примітно, що йому вдалося знайти більш пізній варіант, в якому головний герой грає на гітарі. Окрім того, лише цей малюнок виконаний на залізному листі, а не на полотні [9, с. 228]. Іншу народну картину К.В. Мощенко купив у містечку Опішня за 1 рубль і датував її 1870-ми рр. [2, с. 230].

У 1920-х рр. музей перепрофілювали з наукової у просвітницьку установу, однак, збиральницька робота не припинялась. Керівником етнографічного відділу Центрального пролетарського музею Полтавщини (назва ПКМВК з 1920 р.) став Я.О. Риженко (1892–1974), фахівець-етнограф, автор численних наукових розвідок. Яків Омелянович докладав чималих зусиль до вивчення, збереження та популяризації пам'яток народного мистецтва. Масштабні дослідження Полтавщини, розпочаті у 1926–1927 рр., були продовжені у 1929 р. Їх підсумком стало поповнення фондів музею ще одним цінним експонатом – черговим варіантом парсуни «Козак Мамай». Її у 1929 р. Я.О. Риженко купив у добродійки Вербицької з Котельви за 6,5 рублів [10, с. 60]. Він же, укладаючи огляд зібрання народних картин до 35-річчя діяльності музею, констатував: «Збірка народного малюнку складається з 25 примірників. В основі збірки лежить 10 малюнків у різних варіантах «Козак Мамай», що їх дістано музеєм в різних місцевостях на Полтавщині» [11, с. 112].

Колекція народної картини «Козак Мамай», зібрана меценатами та дослідниками краю, привертала увагу відвідувачів та поціновувачів мистецтва. Дописувач харківського журналу «Всесвіт» Б. Сіманцев акцентував: «В історичному відділі зібрано численні експонати з історії України, гравюри старої Полтави, портрети гетьманів, збірки лубочних малюнків козака Мамаю» [12, с. 3]. У фондах зберігається надзвичайно цінний для цього дослідження музейний предмет – негатив на склі Нг 680. Позитив знімку дає уявлення про куточок експозиції Музею українського мистецтва в Полтаві, де знаходилися перераховані харківським журналістом експонати. У 1920-х рр. відділи Полтавського музею розміщувалися у двох спорудах – земстві та Просвітницькому будинку імені Миколи Гоголя. У останньому до 1924 р. і була розгорнута експозиція підвідділу українського народного мистецтва [13, с. 10].

Детальні описи, що містяться у збереженій довоєнній фондово-обліковій документації, дають змогу точно ідентифікувати, які саме «Козаки-запорожці» були представлені на огляд публіки. У тодішньому історичному відділі поміж різноманітних народних «наївних» малюнків розміщувалися три зображення «Мамаїв». Варто відмітити високий професіоналізм авторів експозиції – вони познайомили відвідувачів з різними типами народної картини «Козак Мамай».

Залежно від положення фігури козака та побудови композиції дослідники виокремлюють 3 групи або типи полотен [14, с. 12].

Першу групу з умовною назвою «класичні» або «Ко-

зак-бандурист» становлять народні картини, датовані кінцем XVIII – першою половиною XIX ст. Хоча відомий мамаєзнавець П.О. Білецький, підтримуючи думку своїх попередників Д. Щербаківського та К. Шероцького, наполягав, що ця композиційна схема склалася значно раніше – ще до XVII ст. «в докозацьку добу і повторювалася тоді, коли поняття «козак» було вже сивою давниною» [14, с. 20]. У центрі такого твору зображено козака, який сидить по-східному, тобто з підібганими під себе ногами, з бандурою в руках, поруч із ним вірний супутник – кінь. Тексти у «класичному» варіанті народної картини, як правило, переходили з одного зображення на інше. Переважно їх запозичували із вертепних монологів, де серед дійових осіб зустрічалися козаки-бандуристи [15, с. 9].

Хоч дивися на мене не вгадаєш,

Відкіль я родом і як зовуть нічичирк не знаєш.

Коли траплялось кому у степах бувати,

То той може призвище моє угадати.

А в мене ім'я не одно, а єсть їх до ката,

Так зовуть як набіжищ на якого свата... [16, с. 77].

Цей тип народного малюнка знаходився у другому від стелі ярусі картин (Див. іл.). У каталозі зібрання старожитностей К.М. Скаржинської під номером 1128 у розділі «Картини» міститься наступний опис: «Картина олійними фарбами на полотні, без рами. Теж козак запорожець, у червоному кунтуші і шароварах, з люлькою у роті, сидить піджавши ноги і грає на бандурі. З лівого боку прив'язаний його кінь і над ним, на гілках дерева повішені ріжок з порохом і «гаман» з табаком, з правого боку висить теж на дереві шапка і щось типу портфеля і перед ним стоять: «пляшка з горілкою і чарка», а внизу напис на білому фоні» [5, арк. 93].

Друга група народних картин має назву «Козак Мамай». Формат цих полотен відмінний від попередніх: він горизонтально-видовжений, і, хоча козак залишається головною дієвою особою, його фігуру автори переміщують із центру композиції в праву чи ліву сторону. Над головою героя роблять напис «Козак Мамай», у композицію вводять невеликі, жанрові «гайдамацькі сцени» розповідного характеру, які заповнюють картину. Як правило, козака зображували в яскравому одязі, деталі якого чітко виписували. Колір у народному мистецтві був його найсуттєвішою частиною, художники використовували насичені основні кольори: червоний, жовтий і синій. Усі дійові фігури зображені досить схематично, але із жвавою мімікою та рухами. У народній картині «Козак Мамай» малювали велику кількість аксесуарів, які допомагали героїзувати образ воїна: порохівниці, ріжок, рушниця, лук, стріли, списи, сагайдаки, сумки, герб, карти тощо [16, с. 80].

Робота подібного типу розміщувалась у верхньому поясі ліворуч (Див. іл.). Її опис знаходимо у другій частині Каталогу історико-етнографічного відділу Природничо-історичного музею під номером 8045: «Народна картина «Козак Мамай», більш пізній варіант, що відрізняється від старовинних тим, що козак зображений з гітарою,

хоча в тексті напису і йдеться: «Сів козак під дубом кучерявим гарно в бандуру грав» [17, с. 357]. Зазначену характеристику доповнюють відомості з інвентарної книги 1939 р.: «... позаду нього – кінь. Праворуч два козаки варять страву в казані» [18, с. 228].

Третю групу народних малюнків становлять твори, у композиції яких помітний відхід від традиційного зображення козака-бандуриста. Відомий мамаєзнавець П.О. Білецький став першим, хто загострив увагу на цьому менш поширеному варіанті «Мамаїв», де козак не грає на бандурі, а тримає руки на грудях у малозрозумілому жесті, ніби «воші б'є». Такий варіант композиційної схеми він назвав «Козак – душа правдивая» на відміну від більш поширеного сюжету «Козак-бандурист» [14, с. 21]. На полотні з'являються інші персонажі та сцени з народного побуту, більше уваги приділяється жанровій розробці. Текстова частина народних картин змінюється, замість віршів старої вертепної інтермедії з'являються уривки українських пісень і дум XIX ст.:

Козак душа правдива,
Службу добре дбає:
Як не ляжив, так нужу б'є
А все не гуляє... [5, арк. 92].

У експозиції відділу народного мистецтва така картина розташовувалася у верхньому ярусі праворуч від попередньої. Вона найбільша серед «Мамаїв» і одразу привертала увагу (Див. іл.). Її теж подарувала К.М. Скаржинська. Укладач каталогу зібрання Катерини Миколаївни А.П. Зосимович залишив наступний опис під номером 1127: «Картина олійними фарбами, на полотні, теж Козак запорожець. Малюнок більш витончений і зображує запорожця, що сидить з підібраними ногами, без сорочки, але в довгому кунтуші підбитому дорогим хутром, в якому він ловить і знищує паразитів. За спиною ретивий кінь, по боках на гілках розвішані шабля і шапка, біля ніг рушниця і бандура. Внизу на білому полі вірші» [5, арк. 94].

У 1940 р. частину колекцій народного мистецтва передали до фондів Полтавського художнього музею (нині – Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка), виокремленого зі складу Полтавського державного краєзнавчого музею під час реорганізації. Поміж інших музейних предметів збірку художнього музею поповнили 10 картин «Козак Мамай» [19].

Справжнім випробовуванням для ПКМВК стали вже згадані роки Другої світової війни (1939–1945). Про це красномовно свідчать факти: напередодні війни у фондах закладу, який отримав назву Полтавський державний краєзнавчий музей, налічувалося близько 118 тис. музейних предметів, а після – менше 38 тис. [20, с. 115]. Частина музейних цінностей була розграбована або вивезена німцями у період окупації Полтави 1941–1943 рр., у тому числі й народна картина «Козак Мамай» з інвентарним номером 50888 (1939 р.) [21, арк. 6]. Інші музейні предмети, які не були евакуйовані у глиб Радянського Союзу, загинули у пожежі, організованій відступаючими німецькими

військами. Тому на сьогоднішньому етапі ПКМВК не має у своєму зібранні жодного старого зразка цього відомого народного малюнка.

Парсуна «Козак Мамай» була відомою по всій Україні та у місцях української колонізації XVIII–XIX ст. За влучним виразом Д. Щербаківського, «малюнки ці були дуже улюбленими: їх не тільки чіпляли по стінах як картини, але й робили на дверях, шафах, скринях, вуликах... по всій Україні від Дону до Карпат...» [22, с. 252]. Мистецтвознавець К. Шероцький підкреслював, що про популярність образу козацького героя свідчить і «варіативність та різноманітність портретних зображень Мамаїв...» [23, с. 421].

У довоєнному зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського зберігалося 11 зразків народного малюнка «Козак Мамай», однак, часи воєнної круговерті – систематичні грабунки та пожежа 1943 р. – позбавили фонди закладу безцінних раритетів, збіднивши та обкраявши колекцію народних старожитностей. Лише завдяки вцілілій фондово-обліковій документації та фотознімку можна скласти приблизне уявлення про кількісно-якісну характеристику цих зразків народного малярства, що зберігалися у музеї.

ПОСИЛАННЯ

1. Інвентарна книга Полтавського державного краєзнавчого музею (розпочата в 1939 р.). – № 22. – 588 с.; Інвентарна книга Полтавського державного краєзнавчого музею (розпочата в 1939 р.). – № 37. – 604 с.; Інвентарна книга Полтавського державного краєзнавчого музею (розпочата в 1939 р.). – № 39. – 628 с.
2. Каталог історико-етнографічного відділу природничо-історичного музею Полтавського губерньського земства. – В 3-х ч.
3. Отчет о Естественном-историческом музее Полтавского губерньского земства за 1906 год. – Полтава: Типо-литография торгового дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1907. – 20 с.
4. Отчет по Естественном-историческом музее Полтавского губерньского земства за 1909 год. – Полтава: Электрич. Типо-лит. И.Л. Фришберга, 1910. – 18 с.
5. Каталог собрания Археологических и исторических древностей Екатерины Николаевны Скаржинской / Сост. А.П. Зосимович; Под ред. В.Б. Антоновича. – К.–Лубны, 1891–1892 // ДАПО, ф. 222, оп. 1, спр. 2, 125 арк.
6. Рахно К.Ю. Картины типу «Козак Мамай» у зібранні старожитностей К.М. Скаржинської / К.Ю. Рахно // АЛЛУ. – Полтава, 2002. – Ч. 2. – С. 18–20.
7. Отчет о Естественном-историческом музее Полтавского губерньского земства за 1907 год. – Полтава: Типо-литография Н.М. Старожицкого, 1908. – 25 с.
8. Мощенко К.В. [Про діяльність історико-етнографічного відділу музею] / К.В. Мощенко // Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини: Зб. док. / Упорядник О.Б. Супруненко – Полтава, 1993. – С. 81–82.
9. Інвентарна книга Полтавського державного краєзнавчого музею (розпочата в 1939 р.). – № 39. – 628 с.
10. Каталог історико-етнографічного відділу природничо-історичного музею Полтавського губерньського земства. – Ч. 3. – 96 с.
11. Риженко Я. Збірки з історії, етнографії, мистецтва та промисловості // Збірник присвячений 35-річчю музею / Під ред. В. Бендеровського, Я. Риженка, М. Гавриленка. – Т. 1. – Полтава: Полтава-поліграф, 1928. – С. 63–116.
12. Сіманцев Б. Полтавський державний музей / Б. Сіманцев // Всесвіт. – Харків, 1927. – № 35. – С. 3.
13. Риженко Я.П. Д.М. Історичний огляд // Збірник присвячений 35-річчю музею / Під ред. В. Бендеровського, Я. Риженка, М. Гавриленка. – Т. 1. – Полтава: Полтава-поліграф, 1928. – С. 1–15.
14. Білецький П.О. «Козак Мамай» – українська народна картина / П.О. Білецький. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1960. – 52 с.
15. І.Є. Козак-Мамай / І.Є. // Всесвіт. – Харків, 1928. – № 50. – С. 9.
16. Козак Мамай. «Наївне» малярство з колекції Національного художнього музею України: каталог / [упор. Н. Василькова]. – К., 2011. – 118 с.
17. Каталог історико-етнографічного відділу природничо-іс-

торичного музею Полтавського губернського земства. – 1913. – Ч. 2. – 484 с.

18. Інвентарна книга Полтавського державного краєзнавчого музею (розпочата в 1939 р.). – № 39. – 628 с.

19. Акт передачі от 02.10.1940 г. Государственный историко-краеведческий музей – Полтавский областной художественный музей // Акти передачі експонатів художньому музею. 1940 р. – Робочий архів фондів. – 5 арк.

20. Стадник С.М. Музей у роки Великої Вітчизняної війни / С.М. Стадник // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. Зб. наук. праць. – Полтава, 1991. – С. 115–117.

21. Відомості про твори образотворчого мистецтва Полтавського краєзнавчого музею, які були пограбовані німецько-фашистськими окупантами в роки Великої Вітчизняної війни. 08.04.1968 // Робочий архів науково-дослідного відділу фондів. – 8 арк.

22. Щербаківський Д. Козак Мамай (народна картина) / Д. Щербаківський // Сяйво. – 1913. – № 10–12. – С. 251–258.

23. Шероцький К. Живописное убранство украинского дома в его прошлом и настоящем / К. Шероцький // Искусство в Южной России. – К.: Типогр. С.В. Шульженко. – 1913. – № 6. – С. 47–86.

Сулима О.С. Народная картина «Козак Мамай»: утерянная музейная ценность

В статье представлена история формирования коллекции народных картин типа «Козак Мамай» в собрании Полтавского краеведческого музея имени Василия Кричевского и исследование её судьбы в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: народная картина, козак Мамай, культурная ценность, Вторая мировая война.

Sulyma O.S. Folk picture «Cossack Mamai»: lost museum artifact

History of creating «Cossack Mamai» type folk pictures collection in the Vasyly Krychevsky Poltava Local Lore Museum gathering and its destiny during the Second World War are described in the article.

Key words: folk picture, Cossack Mamai, cultural value, the Second World War.

31.01.2019 р.

УДК 75.03 (477)

І.І. Мойсейчук

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ У КАРТИНАХ ХУДОЖНИКА М. САМОКИША

Стаття присвячена основним етапам життя та творчості українського художника Миколи Самокиша. Автор акцентує увагу на картинах митця, де зображено українських козаків. На основі наукової літератури та самих творів мистецтва проводиться дослідження передачі образу козаків на полотні під час битви. Також аналізується загальна історична ситуація та художнє життя кінця ХІХ – середини ХХ ст.

Ключові слова: живопис, козаки, Микола Самокиш, Ніжин.

Микола Самокиш – один із найвідоміших українських художників кінця ХІХ – середини ХХ ст. Даний період в історії України ознаменувався приходом до влади більшовиків, які розпочали проводити «класову» культурну політику. Ці події спонукали до появи певних змін в образотворчому мистецтві, зокрема в живописі. Відтепер гостро ставляться питання «соціальної дієвості змісту і форми» та інтенсивно розвиваються види мистецтва, які розраховані на контакти з масовою аудиторією. У досить короткий період національного відро-

Рис. 1. М. Самокиш. Табун на водопой (1890 р.)

Рис. 2. М. Самокиш. Запорожці відбивають ясир (1929–1930 рр.)

дження, позначений прагненням до синтезу нових ідей з формами народної творчості, в українському мистецтві 1920-х рр. голосно заявила про себе козацька тема в мистецтві. Активізувалося художнє життя: виникали і працювали творчі угруповання, натхненно велися пошуки нових форм для відтворення революційних змін, розвивалися різні варіанти поєднання комуністичної ідейності і реалізму. Але вже на початку 1930-х роках усі вони були злиті у формулі «соціалістичного реалізму». У цьому ідеологічно-мистецькому контексті окремо виділяється цикл картин Миколи Самокиша з історії Запорозької Січі, який оспівує героїку козацтва як захисника українського народу від іноземних поневолювачів.

Метою даної статті є дослідження формування образу українського козака на основі аналізу художніх творів Миколи Самокиша.

Дослідженням життя і творчої діяльності Миколи Самокиша займалися Я.П Бірзгал [2], Н.Г. Бурачек [3], А.І. Полканов [4], В.Я. Ткаченко [5] та В.Ф. Яценко [6].

Народився Микола Самокиш 13 жовтня 1860 р. у Ніжині в сім'ї поштаря Ніжинської поштової станції Семена Самокиша. Його дошкільні роки пройшли в місті Носівка в родині діда по матері – чернігівського козака Дмитра Івановича Сеника. З восьми років Микола виховувався в Ніжині у батьків. Малювати почав змалку вуглем на клаптиках паперу. «Я дуже полюбив малювання, так, що забував про латинську та грецьку мови, коли вчився в Ніжинській Гімназії, і за це частенько сидів у карцері, а вдома батько частував мене добрим нагаєм, – писав Самокиш, – я крадькома, потихенько